

Марущак Володимир Петрович,
доктор наук з державного управління, професор,
завідувач кафедри державознавства і права
ОРІДУ НАДУ при Президентіві України

Управління і економіка

Розуміння держави як суб'єкта, що здійснює вплив на економіку, повною мірою не може бути зрозумілим без з'ясування тієї ролі, яку відіграло управління у виникненні держави разом з економікою.

Історичний досвід доводить, що елементи управління виникають ще до суспільно-політичних систем у первісному ладі. Управління тут у цілому має привселюдний характер і прямо пов'язане з економічними процесами, в першу чергу з природним поділом праці. Саме воно і зростання продуктивності праці, а також можливість створення додаткового продукту викликає відокремлення функції організації усередині племені й виділення окремих осіб і груп, як рада старійшин, по впорядкуванню взаємозв'язків усередині співтовариства і пристосованості до навколишнього середовища. Але все це зовнішній бік прояву певного конкретного явища, сутність якого складає управління.

Можливість розуміння управління як сфери розвитку соціально-економічної формації лежить у площині економічної матерії. Управління знаходиться над сутнісними економічними процесами й у тісному взаємозв'язку з ними. Управління - це не просто частина самої економічної тканини, а самостійний пласт, що складається в зв'язку з протіканням економічних процесів [Егг: Reference source not found]. Тому, управління не слід ототожнювати з економікою, але й відмежовувати від економіки теж не слід. У цілому, це єдиний процес функціонування виробничих (економічних) відносин.

Розвиток управління, як конкретної форми управління, дає можливість глибше зрозуміти і самі економічні відносини. У первіснообщинному ладі із його племінною організацією всі соціально-економічні процеси містяться спільно. Ефективність праці різко зростає в зв'язку із застосуванням металевих знарядь праці, й створюється основа виробництва додаткового продукту. Керуюча каста, що має привілейоване становище в суспільстві, отримує значний доступ до додаткового продукту і можливість привласнення його частини. Поступово створюються умови майнової і соціальної нерівності в племені. Плем'я з його суспільною організацією входить у протиріччя з фактичною системою економічної і соціальної нерівності. Воно вже не відповідає новому порядку, що фактично утворився. І цей процес виражається як розкладання первіснообщинного ладу.

Взаємодія розподілу праці, управління і додаткового продукту веде до зміни соціально-економічної організації суспільства. Привілейована каста прагнула закріпити новий порядок, що утворювався. Це привело до виникнення такої соціальної організації, якою є держава. Але держава як явище відривається від економічних відносин і стає соціально-політичною організацією суспільства, що відбиває інтереси власників засобів виробництва. Перетворення держави в самостійний організм справляє зворотний вплив на управління. Воно також розділяється на державне та економічне управління. Першим займається держава, а другим – власник засобів виробництва.

Управління, обумовлюючи і проникаючи у державу, реалізує її сутність. Держава здійснює публічну діяльність, тому й управління має публічний характер і представлено його виконавчо-розпорядчою діяльністю. В той же час, саме ця діяльність займає більшу частину діяльності держави, і відповідно домінуючу роль. Держава, відокремившись у самостійне явище, має більше можливостей просторового і часового розвитку, тому в соціально-економічній системі розвивається найбільш інтенсивно. Тому не випадково держави давніх часів мають високий рівень саморозвитку. Управління як невід'ємна частина держави також інтенсивно розвивається разом із ним - і тому в давніх державах існували високорозвинені

системи державного управління. Але важливо відзначити, що як єдине явище управління не існує, а представлено відокремленими системами державного і економічного управління, які істотно відрізняються одне від одного, оскільки обслуговують достатньо самостійні й відокремлені системи.

Економічне управління не одержує інтенсивного розвитку, тому що його просторові й часові рамки сильно обмежені. Таке управління функціонує в рамках функціонування власника засобів виробництва, що самостійно визначає вплив управління на економіку. Еволюціонування засобу виробництва відбувається дуже повільно, бо рівень економічного розвитку задовольняє функціонуванню соціально-економічної формації. Але поступово економічне управління веде до виснаження виробничих сил.

Феодальне суспільство з його системою кріпосництва забезпечує більш-менш відтворення робочої сили в особі кріпака, що створює основу розвитку державної форми життя суспільства. Але і тут державне та економічне управління відокремлені одне від одного і функціонують самостійно. Та надмірна експлуатація праці селян підштовхує останніх до періодичних народних повстань, втечі від власника і створення міст, що стають осередком формування нових економічних відносин. Економічне управління в містах по суті відрізняється від економічного управління феодала, тому що воно засноване або на праці самого ремісника, або на найманій праці. Але це економічне управління все більше втягує господарство феодала в товарний обіг, руйнуючи його натуральний або напівнатуральний характер. Тому не випадково феодал переходить від панщини до оброку, тому що така форма економічного управління є більш ефективною [Error: Reference source not found].

Дрібнотоварне виробництво розширює рамки товарного виробництва. Управління ремеслом, яке початково розраховане на замовлення, переходить поступово до ринкового (безособового) виробництва товарів. Національний ринок, що утворюється, припускає переміщення товару в просторі, а отже, конкретність покупця поступово зникає. Але така система організації ринкового господарства вимагає все більшої якості товарів. Виробництво при такій системі управління на деякий час забезпечує ринок товарною масою. Але дрібнотоварне виробництво має свої межі можливого. Воно не може безмежно збільшувати виробництво товарної маси, тому що яким би не був майстерним товаровиробник, його продуктивність обмежена фізичними можливостями виробника. Тому виникає потреба в якісно новому управлінні рухом товару, яка б відповідала зростаючим потребам ринку. Такою формою управління виробництвом з'явилася мануфактура.

Мануфактура - якісно новий етап економічного управління. Тут уперше управління здійснюється через розщеплення технологічного циклу на його складові елементи і наступний взаємозв'язок між окремими його частинами. Це дає можливість підвищити якісно характеристики виробництва. По-перше, підвищується продуктивність праці, по-друге, зростає кількість товарів, що випускаються, по-третє, середня якість товарів росте, по-четверте, вартість одного виробу має тенденцію до зниження, по-п'яте, росте обсяг суспільного капіталу, по-шосте, розвивається товарний ринок та інше. Така організація управління всередині мануфактури веде до змін зв'язків з іншими виробниками. З'являється можливість кооперації між окремими мануфактурами. В умовах мануфактури вона тільки зароджується, а наступний розвиток відбувається в умовах машинного виробництва. Таким чином, із мануфактури починається організація суспільного виробництва, тобто утворюється система управління суспільним виробництвом. Якщо до мануфактури суспільне виробництво у всіх структурах розвивається стихійно, то з мануфактури починається його структуризація як всередині неї, так і між виробниками.

При всій прогресивності в організації праці мануфактура має свої межі розвитку і поступово вже не в змозі забезпечувати розвиток товарного виробництва, бо ручна праця при всій її продуктивності не може переступити за межі фізичних можливостей організму. Але розклад праці на найпростіші моменти готує можливість зростання ринкового господарства на основі управління машинним виробництвом. Наявність найпростіших трудових операцій дає можливість заміни ручної праці машинами. Важливість цього процесу

полягає не тільки в рості продуктивності праці і зростанні потенціалу товарного виробництва, а також і в тому, що відбувається поєднання робітника з машиною. І хоча спочатку робітник виступає як додаток машини, проте стосовно неї він усе більш і більш виступає як управляюча система.

Капіталізм вільної конкуренції засновано на управлінні на базі машинного розподілу праці. Управління капіталістичної фабрики характеризується ускладненою системою реалізації функцій управління, тому що відбувається їхня спеціалізація і формується відособлений від виробництва апарат управління. Все це відбувається в зв'язку з відносинами, що ускладнюються, як всередині фабрики, так і поза нею. Нормальне функціонування виробництва може бути забезпечено тільки за рахунок управління. Управління виробництвом забезпечує зростання масштабності виробництва шляхом концентрації і централізації капіталу, що в кінцевому результаті веде до утворення монополій. Зростання основних ланок товарного виробництва веде до посилення їхнього впливу, на суспільні відносини. Причому такий вплив має і негативні наслідки, тому що власники засобів виробництва переслідують свої власні інтереси за рахунок суспільних інтересів. Інтереси власників зіштовхуються не тільки з інтересами робітників, але і з інтересами держави. Відбувається нарощування протиріч у суспільстві й росте соціальна напруженість у суспільстві. В цих умовах держава як гарант самозбереження суспільства вимушена втручатися в економічні відносини. Економічне управління в основних ланках ринкового господарства викликає виникнення економічного управління з боку держави. Історично закінчується цикл від розщеплення управління на державне та економічне до возз'єднання цих потоків у такому явищі, як держава.

В усьому цьому важливо відзначити наступне. Як свого часу управління увійшло в тканину держави і стало її невід'ємною частиною, так і економічне управління, входячи в тканину держави, стає її невід'ємною частиною і невід'ємною частиною державного управління, яке точніше можна було б назвати державним економічним управлінням. При цьому слід відзначити, що державне економічне управління – це самостійне явище, що істотно відрізняється від державного управління в публічній сфері. Воно напряду пов'язане з економічними відносинами і є їх частиною. Тому ототожнювати державне економічне управління і державне управління в публічній сфері є неправомірним. Воно має свій предмет регулювання, що виділяє його в окрему сферу державної діяльності. А тому правове та інше регулювання в цій сфері не можна змішувати з такими ж видами регулювання в публічній сфері. Отже, тільки такий підхід дає можливість правильно розуміти суть діалектики взаємодії управління і економіки.

Реформи у сфері державного управління економікою передбачають істотні зміни у роботі апарату державних органів із раціоналізації його діяльності і більш повного відображення функцій державного управління, у становленні ринкової економіки. Зміна характеру економічних відносин веде до використання управління з метою збільшення потенціалу ринкової економіки господарства за рахунок створення умов для більш повного прояву закономірностей економічних законів і блокування негативних або помилкових конкретних дій суб'єктів господарської діяльності в економічній сфері. Тому від того, наскільки будуть поєднані взаємовідносини держави і суб'єктів економічної діяльності в ринковій економіці державним управлінням, багато в чому залежить успіх самих економічних реформ, усунення нестабільного економічного стану і перехід до ефективної економічної системи.

Логіка діалектики управління і економіки полягає в дослідженні розвитку праці. Якщо розглядати працю як таку, то її можна розчленувати на дві частини: процес і результат. Тобто праця завжди існує у вигляді процесу, який перетворює предмети праці на якийсь новий стан, і результату праці, яка є упредметненою працею в зміненому предметі праці. Праця упредметнюється в предметі праці з метою споживання створеного продукту. Якщо продукт, в якому упредметнена праця, призначений для продажу, то він набуває форми товару; якщо ж він іде безпосередньо на споживання його виробником, то набуває

нетоварної форми. Отже, праця має деяку форму, в якій вона рухається, починаючи з процесу виробництва і закінчуючи моментом споживання перетворених працею продуктів. Цій формі руху праці відповідають свої певні закони. А, отже, і сама праця підпадає під дію цих законів, що стають законами руху продукту. Якщо праця набуває товарної форми, то законом руху праці в цій формі буде закон вартості, тобто вимога еквівалентного обміну, що є необхідною умовою руху продукту. Тому в даному випадку закон вартості – закон руху продукту. Товарна форма продукту (як і нетоварна) є первинною формою руху праці. Проте ця форма породжує в собі нову рефlectorну форму. Так, праця, набуваючи властивості змінюватися, знаходить якусь свою форму обміну, тобто обмін може здійснюватися сам по собі, без будь-якого впливу, або під впливом певних сил. Отже, рух праці може бути упорядкованим (системним) або безсистемним. Тому форма руху праці (товарна чи нетоварна) може реалізовувати себе в системній або безсистемній формах. Таким чином, по відношенню до первинної форми праці існує ще якась форма, що регулює цей рух. Форма руху продукту може реалізувати себе через форми його управлінності. Форма управлінності має свої закони, що впливають на форму руху праці і виступають як закони цієї форми руху. В цілому спочатку відбувається взаємодія праці з предметом праці, породжуючи процес праці і зміну предмета праці. Результат цієї взаємодії – упредметнена праця у знов створеному продукті. Після цього продукт і праця, яка в ньому міститься, рухаються до кінцевої мети – споживання в товарній або нетоварній формах. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що закони, які притаманні суспільно-економічним формаціям, поділяються на два види: на закони руху праці і закони управлінності цим рухом (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Закони, що діють в економічній сфері суспільно-економічної формації

Власне, це і породжує подвійність виробництва, зокрема товарного. Якщо розглядати процес розвитку суспільних формацій, то можна визначити таке. В умовах первісного ладу формою руху праці було нетоварне виробництво, а формою управлінності є планомірність. При рабовласницькому, феодальному способам виробництва і капіталізмі вільної конкуренції формою руху праці є товар, а форма управлінності відсутня і панує стихійність. При монополістичному капіталізмі формою руху праці є товар, форма управлінності на рівні суспільства відсутня та діє стихійність, на рівні монополій і господарських суб'єктів формою управлінності є планомірність. В економіці розвинених держав формою руху праці є товар, формою управлінності є все більш планомірне управління суспільством.

Товарне виробництво, як і будь-яка продуктивна виробляльна система, передусім є системою суспільних відносин, за якої окремі виробники створюють продукт, що є товаром. Це означає, що продукт праці в силу розподілу праці виробляється окремими (відокремленими) виробниками, а для реалізації цього виробничого механізму необхідна купівля-продаж продуктів. Перше, що можна визначити, що товарне виробництво – це така форма, якої набуває продукт, а отже, і праця при обміні, тобто форма руху тієї частини праці,

яка називається упредметненою. Крім того, товарне виробництво – це організація суспільного господарства, тобто це форма господарського управління товаром і супутніх йому товарних відносин між людьми. Історично склалося так, що нетоварній формі руху праці відповідала планомірна форма управлінності, а товарній формі руху праці – непланомірна форма (стихійність). Тому і в наукових дослідженнях форма руху праці й форма його управлінності розглядаються як єдине ціле.

Об'єктивний характер суспільних законів пов'язується з постійним проявом якогось явища незалежно від свідомості людей. Управлінність також не залежить від свідомості людей в тому сенсі, що існує об'єктивна необхідність, яка змушує людей реалізовувати через свою свідомість дії управлінського характеру. Відмова від такої необхідності рівнозначна краху. Якщо власник засобів виробництва не буде управляти своїм підприємством, то через короткий час воно збанкрутує; якщо держава не буде управляти соціально-економічними процесами, то це призведе спочатку до кризи, а після цього і розвалу самої держави. Тому управлінність – це необхідність усвідомленого регулювання соціально-економічних процесів.

Закони управлінності – це не тільки закони регулювання економічних процесів, а й закони суспільного розвитку формації, що охоплює всю сукупність соціально-економічних відносин. Управлінність охоплює не тільки економіку, але й всі сторони суспільства. Під регулюючим впливом управління знаходиться наука, освіта, міжнаціональні й міжетнічні відносини, політика, оборона, інформація та інші сторони соціального функціонування суспільства. Разом з тим, кажучи про управлінність, не слід абсолютизувати її, тобто використовувати її у всій тканині соціально-економічного життя. Об'єктивна необхідність не означає її загальної дії. Ступінь такого впливу на соціально-економічне життя повинен бути зваженим, оскільки абсолютизування того чи іншого явища веде до зворотного – до його саморуйнування. Питання ж конкретного насичення управлінням тих чи інших процесів є питанням конкретики науки і практики управління.

Висновки. Наявна фінансово-економічна криза показала обмеженість державних і приватних інструментів регулювання економіки, а тому існує необхідність розробки нових напрямків впливу держави на економічну діяльність, зокрема розробки теорії управлінності.

Історико-логічний підхід до діалектики управління й економіки дозволяє розробити екстрапольоване бачення тих тенденцій конвергенційного розвитку, які можуть виникнути у майбутньому й виявитися ефективними регуляторами економічного розвитку.